

ӘОЖ 323.1

Мұхтар Сеңгірбай

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: mukhtar.zh@gmail.com

Этностық конфликтілерді реттеу ұғымына негізгі көзқарастар

Аңдатпа. Отандық және шетелдік саяси, әлеуметтік конфликтологияда конфликтіні реттеудің жалпыға ортақ әмбебап әдістемесі жасалмаған. Ғалымдар арасында ұғымдарға, проблеманың тәсілдемесіне, оған қатысты қолданатын әдістерге қатысты ауызбірлік жоқ. Бұл этносаралық конфликтілерді шешудің тиімділігін төмендетеді.

Конфликтіге араласушы тараптардың оны шешуге қатысты ұстанымдары да әркелкі болуы мүмкін. Әр тарап конфликтіні өз тұрғысынан бағалағандықтан, өркениетті диалогтың болмауынан олардың арасындағы түсініспестік арта түседі. Конфликтология ғылымының мақсаты – кикілжіңнің әр кезеңіне, онда қолданылатын әрбір шараға айқын анықтама беріп, тиісті әдістің дер кезінде орындалуына жәрдемдесу.

Сондықтан осы мақалада конфликтіні реттеу барысындағы іс-шаралардың ұғымдарына талдау жасалып, анықтама беріледі. Бұл конфликт теориясымен айналысатын ғалымдардың және практик мамандардың құбылыстың мәнін жете түсініп, тиісті тактикалық және стратегиялық амалдарды қолдануына көмектеседі.

Түйін сөздер: конфликт, этносаралық конфликт, конфликті реттеу, әлемдік қайымдастық.

«Конфликтіні реттеу» ұғымын талдамас бұрын оның мағыналық шегі мен шет тілдердегі баламаларын айқындап алуымыз керек. Қазақ тіліндегі ғылыми терминологияның бір ізге түспеуі кесірінен ұғымдар мен түсініктерге түсіндірме беріп, олардың мағынасын айқындауда түрлі кедергілер туындап жатады.

«Конфликт» сөзін «қақтығыс», «кикілжің» деп аудару арқылы біз оның мағыналық аясын шектеп, ғылыми дәлдіктен алшақ кетіп жатырмыз. Ал конфликтіні ауыздықтауға қатысты саналуан манипуляциялық әрекеттердің ағылшын, орыс тілдерінде ондаған түрлі атаулары бар және олар конфликтінің кезеңдеріне, қолданылатын тәсілдемелер мен әдістерге, қойылған мақсатқа байланысты әркелкі болып келеді. Ескертетін жағдай, бұл ұғымдардың ешқайсысы қатып қалған қағида емес және түрлі әдебиеттерде синоним ретінде пайдаланыла беруі әбден мүмкін. Ағылшын тілінде конфликтіні реттеу және шешудің төңірегіндегі әрекеттерді «regulation» (реттеу, орыс тіліндегі «регулирование» дегенге келеді), «management» (басқару), «resolution» (шешу), «settlement» (реттеу, орыс тіліндегі «урегулирование» дегенге келеді), «termination» (аяқтау), «transformation» (трансформация) деген терминдер қолданылады.

Отандық және шетелдік саяси, әлеуметтік конфликтологияда конфликтіні реттеудің жалпыға ортақ әмбебап әдістемесі жасалмаған. Ғалымдар арасында ұғымдарға, проблеманың тәсілдемесіне, оған қатысты қолданатын әдіс-тәсілдерге қатысты ауызбірлік жоқ. Бұл этносаралық конфликтілерді шешудің тиімділігін төмендетеді.

Жоғарыдағы шаралардың барлығының түпкі мақсаты – тараптардың конфликт тарихын бірлесе сараптау арқылы оның туындау себептерін анықтап, тығырықтан шығудың лайықты, екі жаққа да тиімді жолдарын іздестіріп, оттың тұтануына негіз болған материалдық, процедуралық, психологиялық деңгейдегі жағдаяттар мен себептерді еңсеріп, өзара түсіністікке келуіне жәрдемдесу. Кикілжіңді толық аяқтау дегеніміз – оған түрткі болған себепті сылтаудан ажырату, себеп болған жайтты және оның салдарын түпкілікті жою [1]. Яғни, ең идеалды жағдайда конфликтіні шешу «жеңіс-жеңіс» схемасы негізінде орындалып, тараптардың қажеттіліктері толық қанағаттандырылып, шынайы әріптестік қайта қалпына келуі керек.

Дегенмен, сарапшылар этностық кикілжіңдерді бұлайша толығымен аяқтау ешқашан мүмкін емес дейді. Тек күштеу әдістерін

қолданып, проблеманы толығымен жойып жібергенде ғана конфликт физикалық тұрғыдан тыншуы ықтимал. Ал өркениетті жолмен шешілген кикілжіңдер бәрібір қайта тұтануы мүмкін. Мәселен, С. Волф Эфиопия мен Эритрея арасындағы бітім келісімін алға тартады. Екі жақ бейбіт уағдаластыққа қол жеткізгенімен, бұрынғы жаушылдық пен дүрдараздық сақталып, кейін шекараны демаркациялау кезінде соғыс оты қайта тұтанды [2].

Сондықтан, батыс ғалымдары өткен ғасырдың 60-жылдарынан бастап «конфликтіні басқару» (conflictmanagement), яғни, іс жүзінде конфликтіні манипуляциялау, теориясының негізін қалады. Бұл концепцияны жақтаушылардың айтуынша, кикілжіңнің алдын алу не оны шешуден гөрі басқару әдісі – шынайы өмірге ең жақын әдіс. Себебі, конфликтіні ушықтыру, деэскаляциялау әдістері сияқты оның алдын алу, шешу, аяқтату – осының барлығы жалпы конфликтіні басқарудың құрамдас бөлігі ғана. Мәселен, кейде конфликтіні шешудің орнына оны одан сайын ушықтыру әдісі таңдалуы ғажап емес, бұл араласушы тараптардың мақсат-мүддесіне байланысты болмақ. Бір сөзбен айтқанда, «конфликтіні басқару дегеніміз – конфликтіні қолдау, аяқтату не басқа бір мақсаттарға жету үшін жүзеге асырылатын әрекет» [3].

Яғни реттеу, шешу не аяқтату шараларының барлығы – конфликтіні басқару әрекетінің аясында іске асырылатын, белгілі бір тактикалық мақсатты көздейтін әрекет десек, конфликтіні басқару конфликтіге қатысты іс-қимылдардың, процестер мен амалдардың жиынтық атауы болып шығады. Батыс конфликтология ғылымында «conflict management» термині институтталған ұғым болса, ТМД ғалымдары бұл атауды қолдануға аса құлықты болып отырған жоқ. Оның басты себептерінің бірін Ресей ғалымы Н. Косолапов атап өтті. Оның пікірінше, «конфликтіні басқару» теориясын бұрынғы КСРО аумағында қолдануға келмейді. Себебі оған негізделген конфликтіні манипуляциялау ұғымы өте күшті де ықпалды бір тараптың әлсіз контрагенттерді – конфликтіге қатысушыларды жеке-дара билеп-төстей алуы дегенді білдіреді. Ал, посткеңестік кеңістікте мұндай аса ықпалды да пәрменді саяси күш жоқ, тіпті сондай рөлді атқара алады деген Ресейдің өзі кейде басқа бір күштердің шылауына түсіп қалып жатады [4].

Концептуалдық айырмашылықтары көп

болғанымен, іс жүзінде конфликтінің алдын алу, басқару және реттеу шаралары қатар қолға алынып жатуы мүмкін және алдын алу шарасы бір тараптан қарағанда реттеу әдісіне ұқсаса, бір тараптан басқару әдісіне де жатқызылуы мүмкін [5]. Мәселен, Югославия мемлекеті ыдырап жатқан тұста БҰҰ, оның соңынан НАТО, Македонияға шекараны бақылау миссиясын аттандырды. Бұл миссия бір жағынан бұрынғы одақтық мемлекеттің басқа өңірлерінде жалындап тұрған соғыс өртінің Македонияның ішіне таралып кетпеуін мақсат тұтса, екінші жағынан Македонияның өз ішіндегі этностық дүрдараздықтың кескілескен ұрысқа айналып кетпеуін қадағалады. Яғни, біріншісі – кикілжіңді басқару әдісі болса, екіншісін алдын алу тәсіліне жатқызамыз. Бұл – этностық конфликт табиғатының аса күрделі, кешенді болып келетінінен және оны шешу амалдарын қарастырғанда түрлі факторларды ескере отырып кешенді технологияларды қолдану керектігінен хабар береді.

Конфликтіні реттеу мүмкін болмаған жағдайда оны басқару әдісі қолданылуы мүмкін. Ол кикілжіңді шешпесе де, оны әрі қарай ушықтырмай, бір деңгейде ұстауға, қарулы қақтығыстың салдарын азайтуға бағытталады. Мәселен, 1974 жылы Кипр аралына БҰҰ бітімгершілік миссиясын жіберді. Бұл шағын аралдағы түріктер мен гректер арасындағы қантөгісті тоқтатып, соғысты аяқтауға көмектесті. Дегенмен, конфликтінің түпкі мәселелері шешілмей сол күйінде қалды.

Конфликтіні басқару және реттеу әдістерінің және бір қыры – ол институтталған жұмыс шеңберін қалыптастырып, соның нәтижесінде жанжалдасушы тараптар келіспеушілікті бейбіт жолмен, компромисс арқылы шешудің қару қолданудан тиімді екенін түсінетіндей жағдай жасауды мақсат тұтады. Конфликтіні басқару әдісінің аясында, мәселен, ұрыс аймағында қалған халыққа гуманитарлық көмек жеткізу шарасы да ұйымдастырылады.

«Басқару» ұғымы «конфликт» сөзінің табиғатымен үйлесіп тұр. Конфликтінің қоғамға екі түрлі кереғар ықпалын ескерер болсақ, «басқару» сөзі оның сипаттамасына сай келеді. Себебі, конфликті жасампаздық іс-әрекетке қозғау болумен қатар, екінші жағынан жүйені дезинтеграциялап, қолда бар ресурстарды өзара күрес шараларына шығындауға жол береді. Демек, басқару

арқылы оның екінші жағдайдағы ықпалын мейлінше азайтып, бірінші, жасампаздық қасиетін мүмкіндігінше қоғам игілігіне пайдалануға күш салған жөн.

Конфликтіні реттеу мен шешу ұғымдарының арасында және бір үлкен айырмашылық бар, әрі бұл ағылшын тілі лексикасындағы ерекшелікке байланысты. Реттеу (settlement) дегеніміз – сырттан түсіріліп, ұрысушы тараптар соған амалсыз мойынсұнған шара болса, конфликтіні шешу (resolution) – тараптардың ерікті түрде өзара қол жеткізген келісімі. Әдетте бұл терминдер бір-бірінің орнына қолданыла береді. Олай болмаған күннің өзінде, дәстүрлі бейбіт реттеу шараларын мәжбүрлеу әдісі деп немесе керісінше, дипломатиялық келіссөздерде мәжбүрлеу әдісі мүлде қолданылмайды деп түсінбеу керек. «Медиація, бітімгершілік, төрелік, сот төрелігі, және халықаралық ұйымдардың түрлі процедуралары тараптардың еркін шектеуге жол береді, ал бұл олардың арасындағы келіспеушілікті еңсеруге кедергі келтіреді. Бұл шектеу екі формада жүзеге асады: біріншіден, тараптар үшінші жақтың конфликтіге араласуының құқықтық және саяси заңдылығын мойындауы керек. Екіншіден, төрелік және сот төрелігі шараларын қоспаған басқа барлық жағдайларда үшінші жақтың ұсыныстарын қолдауы қажет. Егер тараптар өз мәселелерін медиатордың араласуынсыз екеуара дипломатиялық келіссөздер арқылы шешуге тырысса, онда олар да өздеріне ыңғайлы шешімге қол жеткізу үшін ықпал ету әдістерін барынша қолданып бағады. Әдетте, үлкен конфликтілердің көпшілігінде үшінші жақтың араласуы және екіжақты дипломатия амалдары қатар жүріп жатады» [6].

М. Эсманнның айтуынша, конфликтіні басқарудағы басты мақсат – «тапшы ресурстар мен мүмкіндіктерді өзара бәсекеге түскен топтар арасында үлестіру» ал онда қолданылатын техника «ашық жаушылық пен соғыстың алдын алу не оны бақылауға жұмылдырады, екінші жағынан кең ауқымды қауымдық ынтымақтың саяси мәнін төмендетуге бағытталады» [7].

Ал, конфликтіні реттеу (conflict regulation) тіркесіне Э. Нордлингер «Жаппай қантөгістің және үкімет тарапынан репрессияның болмауы» деген қарапайым анықтама береді [8].

Американ ғалымы У. Айрес «сәтті шешілген конфликт» ұғымына терең талдау жасаған. Оның айтуынша, конфликтіні шешудің нәтижелілігі

оның қай кезеңде жүзеге асырылғанына байланысты болмақ. Эскалация жағдайындағы конфликт деэскалацияланғанда, келіссөздер барысында екі жаққа да ыңғайлы келісімге қол жеткізілсе, ал конфликтіні реттеу шаралары барысында ұзақ уақыт бейбітшілік орнаса, онда кикілжінді сәтті шешілді деп санауға болады. «Сәтті шешілген конфликтінің» үш ерекшелігі бар: конфликтінің қарқыны бәсеңдеуі керек, тараптар арасында екі жаққа да тиімді коммуникация қалыптасуы қажет әрі өзара уағдаға келуі керек. Осы үш өлшем бойынша нәтижеге қол жетсе, конфликтінің сәтті шешілгені. Ал тек бірекеуі орындалса, онда жартылай сәтті деген сөз. Америка ғалымының айтуынша, 1973 жылы Израиль мен Египет әскери қақтығысты тоқтатуға қол жеткізді, ал қалған екі өлшем бойынша келісім тек арада бірнеше жыл өткен соң ғана мүмкін болды [9].

«Конфликтілерді шешу жөніндегі халықаралық комитет» Пол Штерн мен Дэниел Дракманның редакциялауымен 2000 жылы Вашингтон қаласынан «Қырғи қабақ соғыстан кейінгі кезеңдегі халықаралық конфликтілерді шешу» атты зерттеу еңбегін басып шығарды. Осы кітапта жаңа замандағы халықаралық қатынастардың табиғаты мүлде өзгергені, соған сәйкес кикілжіндерді шешу жолдары да жаңаша болуы тиіс екендігі жан-жақты талданған.

Адамзат қоғамының барлық сатыларында жүріп жатқан бұл трансформация түрлі конфликтілер мен оларды шешуге қатысты мемлекеттердің ұстанымдарына да әсер етпей қойған жоқ. Өзгерістің бір дәлелі – 1990 жылдардан бастап халықаралық соғыс ошақтарының саны азайып, қақтығыстарда қаза болғандар да біртіндеп кеміп келеді. Жаңа демократиялық қоғамдардағы қанды қырғындар жалпы тенденцияға көп әсер ете алмайды әрі ол қақтығыстардың табиғаты да халықаралық саяси мақсаттағы емес, этностық даралыққа қатысты болып келеді. Халықаралық ахуалдың өзгеруіне байланысты жұмыр жердің бетінде ұзақ жылдар бойы жазылмас жара болып келе жатқан кикілжіндер – Таяу Шығыс, Корея түбегі, Кашмир мәселелері жаңаша әдіспен шешіледі деген үміт бар.

Себебі, ғалымдар арасында қазір «халықаралық конфликт» ұғымы өзгерді деген тұжырым бар. Бұрынғы «мемлекеттің өз қарулы күштерін пайдаланып кем дегенде бір елмен

соғысуы» деген ұғым да әлі сақталып тұр, дегенмен қазір мемлекеттер бір-бірімен ашық соғыспаған күннің өзінде кейбір конфликтілер халықаралық бейбітшілікке қатер төндіретін оқиғалар қатарына жатқызылады. Мәселен, егер мемлекет ішіндегі конфликтілерде адамның басты құқықтары, демократиялық басқару әдістері бұзылып жатса, халықаралық деңгейде әлгі елдің үкіметіне қарсы шаралар қолданылады. Кей жағдайларда бұрынғы дәстүрмен күш қолдану не оны қолданамыз деп қорқыту әдісі де пайдаланылады. Кейде мемлекеттердің өз ішіндегі демократиялық жолмен сайланған үкіметтерді тақтан тайдыру әрекетінен басталған қақтығыстар да халықаралық конфликт қатарына жатқызылады. Мәселен, мұндай оқиға Гаити аралында болды.

Дүниежүзілік қауымдастықтағы соңғы өзгерістерді ескере келе Америка ғалымдары «конфликтіні шешу» ұғымына жаңа анықтама береді. Яғни, «конфликтіні шешу дегеніміз – топтар немесе мемлекеттер арасындағы конфликтіден туындайтын зомбылықтың алдын алу не оны бәсеңдету, сондай-ақ оның астарындағы келіспеушіліктерді азайтуға бағытталған әрекеттер. Әлеуметтік топтар арасындағы конфликтіні өміріміздің ажырамас бір бөлігі деп қарастырсақ, оны шешудегі мақсат – конфликтіні айырмашылықтарды бейбіт жағдайда талқылауға мүмкіндік беретіндей өзара келісілген нормалар арнасына салу, дауларды шешу құралы ретінде зомбылықты пайдалануды болдырмау, шектеулі жағдайдағы зомбылық түрлеріне рұқсат беріп, оның нақты ережелерін белгілеу (қылмыстық кодекс шарттарын бұзғаны үшін жазалау сипатында)» [10].

Қорыта келе мынадай тұжырымдарды талқыға саламыз:

Бірінші, конфликтіні шешу термині құбылыстың табиғатына сәйкес келмейді, себебі тереңде жатқан себептері бар этносаралық конфликтілерді өркениетті жолмен түпкілікті шешу мүмкін емес, сондықтан, оны ушықтырмай басқарып отыруға мүмкіндік бар. Ал басқару дегеніміз – кикілжіңді қалаған бағытыңа қарай өзгертуге күш салу. Конфликтіні басқару әрекеті әрдайым оң мақсатты көздеуі міндетті емес. Кейбір күштер конфликтіні өзіне тиімді бағытқа қарай бұру мақсатында басқаруы ықтимал.

Екінші, конфликтіні реттеу және шешу

терминдері синоним ретінде қолданылғанымен, олардың арасында үлкен айырмашылық бар. Конфликтіні реттеу сырттан, басқа тараптардың араласуымен жүзеге асырылса, шешу жанжалдасушы жақтардың өзара келісуі нәтижесінде мүмкін болады.

Үшінші, реттеу, шешу, басқару процестері қатып қалған қағида емес және олар кей кездері бір мезетте қатар жүзеге асып жатады ал кей кездері бір әрекет манипуляцияның бірнеше түрін сипаттауы мүмкін.

Төртінші, халықаралық қатынастарда түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр, бұл өзгеріс конфликт теориясына қатысты қалыптасқан түсініктің өзгеруіне ықпал етуде. Бұл конфликтіні реттеуге қатысты жаңа ұстанымдардың пайда болуына алып келеді.

Әдебиеттер

- 1 Ершов А. Личность и коллектив (межличностные конфликты в коллективе и их разрешение). – Л., 1979. – С. 32.
- 2 Wolff, Stefan, 2006. Ethnic conflict: a global perspective. – New York, NY. Oxford University Press. – P. 147.
- 3 Фельдман Д.М., Политология конфликта. – М., 1998. – С.139.
- 4 Косолапов Н. Конфликты в СНГ: некоторые вопросы методологии исследования // МЭИ-МО. – 1994. – № 8-9. – С. 61.
- 5 Cordell Karl, Wolff Stefan. Ethnic conflict. Causes-Consequences-Responses. – Cambridge: Polity Press, 2009. – P. 80.
- 6 Yalem, Ronald. Controlled Communication and Conflict Resolution. Journal of Peace Research. – Vol. 8. – No 3 /4. – 1971. – P. 264.
- 7 Esman, Milton. The Management of Communal Conflict. Public Policy. – Vol. 21. – 1973. – P. 55.
- 8 Nordlinger, Eric. Conflict Regulation in Divided Societies. Harvard University Center for International Affairs. – Vol. 29. – 1972. – P. 11.
- 9 Ayres, William. Mediating international conflict: Is image change necessary? Journal of Peace Research. – Vol. 34. – No.4. – 1997. – P. 433.
- 10 International Conflict resolution after the cold war. Committee on International Conflict Resolution, ed. Paul Stern, Daniel Druckman, National Research Council, National Academy Press, Washington, D.C. – 2000. – P. 2.

Мухтар Сенгирбай

Основные подходы к понятию урегулирования этнических конфликтов

В статье представлена авторская интерпретация понятия «урегулирование этнических конфликтов» на основе обзора западных теорий. Анализируется его концептуальное отличие от других видов политических конфликтов. Кроме того, автор дает научную оценку последним тенденциям в сфере международных конфликтов, анализирует их влияние на формирование теории урегулирования этнических конфликтов.

Ключевые слова: конфликт, межэтнический конфликт, регулирование конфликта, мировое сообщество.

Mukhtar Sengirbay

Main approaches to the concept of regulating ethnic conflicts

The article provides a new interpretation of the term “regulation of ethnic conflicts” based on the review of the Western theories and analyses its conceptual difference from other activities connected with the manipulation of the ethnic conflicts. Apart from this, the author provides an assessment of the recent trends in the international relations analyzing its impact on the formation of the meaning apparatus.

Keywords: conflict, ethnic conflict, conflict management, the international community.